ՓԱՐԱՍԿԱՎ

ԹԻՒ 114 1861 16 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ԴԻԵՒԱԲՈՒՆ

ԴԱՒՈՒԹԻՒՆՔ ԵՒ ՀԱՐՈՒԹԻՒՆՔ

(Շարունակութիւն*)

Երդի գիտութիւններով եւ հմտութիւններով ատուգուած եւ ապացուցուած լոկոր քրիստոնէական ճշմարտութիւններէն դուրս մնացած է մէկ վարդապետութիւն մը, որ մոռցուած կերեւի, եւ անոր վրայ խօսողչկայ*. եւ ասիկայ է անմարմին գոյա-

* Այս կըսէ հեղինակը, խօսողներուն քիչ ըլլալուն նկատմամբ. բոլորովին չկայ ըսել չըլլալը նախընթացի թուղին ծանօթութեանը մէջ ցուցուցինք:

* Տե՛ս երես 105:

ցուլթիւնները ճանչնալը. եւ մանաւանդ գիտնալը թէ այս աշխարհիս մէջ պատահած գործերուն ալ կը խառնուին։ Այո՛. բոլոր այս անտեսանելի եւ անշօշափելի հակներու լանգակը որ մեր բոլորը պատած են ինչպէս որ սուրբ գիրքը կըսէ. եւ մեզ կը գիտեն, մենք չգիտնալով մեզ կամ կը պաշտպանեն կամ կը փորձեն*, այն ամէն ստորին կարգի աստուածներըը**, երկնային կամ դժոխային պետութիւնները, այն ամէն անմարմին հակները, որոնք ամէն ժամանակ հրեշտակ կամ ոգի կամ դեւ անուանելով ճանչցուած են, անգոյ բաներ են եղեր։ Այո՛. ամէնուն վրայ վերջին դարս իր վերջին վճիռը տուած է եղեր***։

* Հեղինակը հոս բարի եւ չար հրեշտակներուն վրայ մեկէն կը խօսի. վասն զի ինչպէս յայտնի է. չար հրեշտակներն ալ սկիզբէն բարի ստեղծուած են, եւ եռքը չարանալով բարի հրեշտակներուն կարգէն դուրս ինկած են եւ սատանայ եւ դեւ եւ այս չար ոգին չար անուններն առած են։

**Այս խօսքով հասկըցընել կուզէ որ հեթանոս փիլիսոփաներուն դիտոէն ալ ճանչցած աստուածներին ատոնք էին։

*** Հեգնութեան ձեւով ըսուած հասկընալու է այս խօսքը. ինչպէս որ ամբողջ խօսքերուն կարդէն ալ ետքի իմացուի։ Հիմակուան փիլիսոփաները մեկ յանձնապաստանութիւն մը ունին. որով ամէն ըսածնին անդառնալի վճիռ կը կարծեն. թէ՛ եւ կարծիքնին հրատարակելէն շաբաթ մը չանցած՝ մեկ ուրիշ մըն ալ կելլէ անոր անպատնալի կարծած վճիռը ուրիշ նոյնպէս անպատնալի վճռով մը կը հերքէ։ Ա-

Այս վերջին վճիռին առաւելապէս դեւերու նպատմամբ է։ Մեզի համար այս կրկին կարգ անմարդին հաւթիւնները մէկ ղմէկ կարեւոր կընեն, եւ մէկը մէկալին ապացոյցն է, այսու ամենայնիւ բարի հրեշտակներուն վարդապետութիւնը, որ դեղեցիկ արուեստի համար պատուական է, կը պահեն ակնածութեամբ. բայց աստնց համար ըրած ակնածութիւնները վրէժը դեւերէն կը հանեն. եւ բաւական ժամանակէ 'ի վեր՝ մարդոյս խելքը* աստնց համար բնաւ իրաւախոհութիւն չընդունիր։ Նա այս ստուգելը դժուար բան մը չէ։

Եսոր վրայ հարցընենք նէ՝ ամենաստուածեանը կըսէ, բարի հրեշտակներուն վրայ բան մը չգիանալոյնիս չարերուն վրայ տեղեկութիւն ունենալէն

անկ իրարու դէմ անհերքելի եւ անդառնալի վճիռ որքան կուզես, որ իրար տակն ու վրայ կը դարձընեն։ Սովրական խօսք մըն է հիմակուան եւրոպայի փիլիսոփայներուն մէջ, որ մէկ արտառոց բան մը գրել եւ հաւատացընել ուզեն նէ՝ կըսեն. c'est une vérité acquise pour les sciences. ասկիյ գիտութեանց համար վաստըկուած ճշմարտութիւն մըն է։ Մենք ասանկ խօսքերուն ստութիւն ըլլալը սընչքան անգամ տեսած ենք, որ այս ոճով վերջաւորուած հատուածներուն ճշմարտութեանը վրայ աւելի կը կասկածիմք, քան այսպես զարդարուն պոչ մը չունեցող խօսքերուն վրայ։

* Դուբսեն վկայութիւն չուզելով մինակ իր խելքը ամէն ճշմարտութիւնները գտնելու եւ յայտնելու եւ ճանչնալու բաւական կարծող մարդոց խելքին համար կըսէ։

աշատ եմք ։ Հիմայ որ աշխարհս իր խելքահասուԹեան տարիքն հասած*, սատանային վրայ կը խընդան, ինչպէս որ երիտասարդ մը խաղնեցելին վըրայ ալիտի լնդար**։

(Ընտրական փիլիսոփային հարցընես նէ կըսէ. այս ամէն զարմանալի բաներուն արմատը Հոգէբանական պատրանքի մը (երեւակայուԹեան սխալանք)

* Կը կարծեն ասոնք որ մարդկային ազգը առաջ բարբարոսուԹեան վիճակի մէջ էր, տգէտ եւ վայրենի էր. բայց իր սկիզբէն ունեցած քիչ մը խելքը իրարու հաղորդելով օրէ օր շատցուցին, եւ հիմայ՝ հին աւեններուն նկատմամբ. մարդկային կրԹուԹիւնը իր խելահասուԹեան ժամանակը հասած է ։ Ասիկայ անհաւատներուն մեկ ուրիշ հնարքն է, որով իրենց խելքը իրենցմէ առաջ եղողներուն խելքէն վեր բանելու իրաւունք մը վաստկիլ կուզեն. բայց անհամաք հին յիշատակները կը ցուցընեն որ առաջին մարդիկ հանճարով եւ կրԹուԹեան կողմանէ մեզմէ շատ վեր էին ։ Նոր գիւտ կարծուած քանի մի բաներուն շատ հին ժամանակէ ճանչցուած ըլլալը Եբեայիս մէջ տեղ տեղ ցուցուցած եմք. իսկ նախնի մարդոց կրԹուԹիւնը մերիններէն աւելի ըլլալը առանձին ճառով հրատարակած եմք սակէց շատ տարի առաջ ։ Ասոր խորագիրն է, «Ճառ առաջին ժամանակի մարդոց կրօնական եւ դպրոցական եւ բարոյական կրԹուԹեանը վրայ, տպեալ Ի Պոլիս. 1845. Ճօյայի քաղաքավարուԹեան կորսորդ հատորին վերջը ։

** Պէտք, որ ամենատուժածեան աղանդը հիմակուան ընԹրէն հազար անգամ աւելի աղէկ կը ճանչնար, կըսէր. դեւերուն գոյուԹիւնը ուրանալու ասոր չափ քիչ իրաւունք ունեցող փիլիսոփայուԹիւն չկայ ։

վրայ է։ Այս բաները հաւատոյ մասն ալ չեն*. ոչ-ինչ-երուն հաւատալը մարդ կը խոնթեցընէ**։

Իսկ իրենց խելքին հետեւողներուն (ռացիոնալիստներուն) գանք նէ՝ այն ուրիշ բան է։ Ընոր մեծ քաջութիւնը՝ զարմանք բերող բաներուն ճշմարտութիւնն ուրանալու վրայ է։ Իր բոլոր էութիւնը եւ վախճանը այս է։

Իրա՛ւ է որ այս բանիս վրայօք Ասիկայ արդարանալու կէտ մը ունի, որ ուրիշները չունին. եւ այս արդարանալը բնագիտութեան եւ ուրիշ բնական իմաստութիւններուն հետեւելէն կառնէ. որուն բոլորովին անձնատուր եղած է, եւ ուրիշ գիտութիւններէն աւելի մշակած է միշտ։ Ու սիրաւ, այս

ուրեմն Սբինոզա ինչէ՞ն ստիպուեցաւ ասիկայ ուրանալու, արդեօք անա՞նկ կարծեց որ կախարդական բոլոր գործերը գործելու համար մեր մայնոյն պէս Թանձր մարմին ունենալ պէտք է։ Բայց այս մտածումը ծիծաղական է։ Ներեցէք անոր պղնձի ճակատին (անամօթութեանը) որ պէտք է ունենալ այսպիսի բաներն ուրանալու համար։ Ծան. հեղ.։

* Մեր նորահաս գիտուններուն շատերն ալ ասանկ կըսեն. որկէց կերեւի որ ընտրական փիլիսոփայութեան սկզբուն կները ասոնց մտքին մէջ ալ մուտ գտեր են, ո՞վ գիտե ի՞նչպես։

** Բայց նոր ընտրականները շատ կը սկրեն Ալեքսանդրիոյ հին դպրոցին յարիլ, որ առաւելապէս կախարդութեան տեսական եւ մանաւանդ գործնական դպրոց մըն էր։ Ծան. հեղ.։

գիտութիւններէն ծագած լուսափայլութիւնները եւ իրենց նոր նոր գտած բաներուն վաստաւորութիւնը՝ որ միշտ առաջ երթալու վրայ է, ո՛րքան անգամ լսածդ միաքերն ալ պիտի շլացընէին եւ համոզէին որ բնութենէն եւ անոր օրէնքներէն դուրս՝ բարիչէն զատ բան չկայ։

Ո՞նչպէս կրնար մարդ ասով չհաւատալ, մանաւանդ մկ մը։ Արյասի նա լը Պերրիէի պէս բոլոր արեգակները* համրել. կայծակը զսպել Փրանքլինի պէս. մարմինները լուծելով անոնց բաղադրութեան տարերքը երեւան հանել Պէրցէլիուսի եւ Տէվիի պէս. ներսի գործարաններուն հիւանդութիւնը դուրսէն ականջ տալով հասկընալ Լէննէքի եւ Օրկանիէի պէս, մկուն կրած ցաւը դանակի պէս կտրել Սիմբսընի պէս, մարքէն անցածը մկ կիսագունդէն մկուկ կիսագունդը փայլակի չուտութեամբ հաղորդել, ամէն միջնորմ ցածցընել, ամէն հեռաւորութիւն մօտեցընել, եւ գետնին երեսը հաւասա-

* Արեգակ կանուանէ հեղինակը այն աստղերը՝ որ իրենց լոյսը արեւէն չեն առներ, իրենցմէ ուներն։ Մենք ենթադրելով որ աստղ բնաւ շարժում մը չունին, հապաղուն ասոր կանուանեմք. բայց հիմակուան աստղաբաշխներէն շատերը համեմատութեան օրինօք կը պնդեն թէ աստղք ալ ուրիշ մէկ մեծամարմնի եւ հեռաւորութեանը համար մեզի անծանօթ կեդրոնի մը բոլորը կը պտըտին, ինչպէս որ մոլորակները արեւուն բոլորը։ Ասոր համար աստղաբանօրէն խօսելով աստղ հաստատուն անուն տալը սխալ կը կարծեն, եւ ինքնալոյս ըլլալուն համար արեգակ անուանելը աւելի յարմար կը գտանեն։

ֆնելով գոյէ օր մըն ալ ամէն ազգերը մէկ ազգ ը-
ննել, ոյրքան փառաւոր բաներ են. եւ ի՞նչպէս չհաւա-
սամք սուրց պատճառած ժառց յաւիտենական ի-
ջոյնին, թէ ուրիշ արարած չկայ Նիւթական արա-
րածներէն զատ, որոնց միջոցաւը կամ որոց համար
այս ամէն մեծամեծ բաները կըլլան։

Այլ բնագէտները մեզ քիչ մը իրենց հը-
պարտութիւնը խոնարհեցընել տվին։ Մենք ալ
անոնց հետ առ ժամս միաբանիմք ըսելու՝ որ այս
երեւելի եւ զգալի տիեզերքս անոնցմէ ծածկելու
բան մը չունի. անոնցմէ պահելու ճշմարտութիւն
չունի. բայց ասով ամէն բան ըսած չենք ըլլար։
Երբ ասոնք կարող ըլլան մեր գլխուն վրայովը կախ-
ուած բոլոր աստղերը համրելու, կամ աւելի հեռուն
երթանք. երբ անոնց խոզովակին, (դիտակին) բիւ-
րեղը բոլոր աշխարհքները (երկնից աստղերը որ աշ-
խարհքի պէս բաներ են) աչքերնուն առաջը բերէ.
եւ անոնց խորութիւնը եւ շրջապատը չափելու
դիւրութիւն տայ. եւ մէկերնին գտնուիլը հնարաւոր
եղած՝ կամ ժանաւանք իրօք գտնուած կենդանիները
ձեռքով շօշափէ* եւ զննէ, եւ վերջապէս բոլոր
երեւոյթը կատարեալ օրէնքները կատարեալ պէս
դիտնայ, այսու ամենայնիւ թէպէտ արարածոց վսեմ
գործարութիւնը կրնայ հասկըցած ըլլալ, բայց տա-

* Հիմակուան աստղաբաշխները՝ այս աշխարհս ալ
մոլորակներուն մէկն ըլլալը առջեւնին եղբը ասոր
մէջ բանական եւ անբան կենդանիներու բազմութիւն
գտնուելը իրենց առջեւ կենդանացրեն. որ չէ՛ թէ

կաւին նիւթական եւ երեւելի աշխարհի սահմանէն ասով դուրս չելլուիր. եւ այս աշխարհս՝ անտեսանելի եւ անշօշափելի աշխարհին պատկերն է, որուն դոյութեանը վրայ շատ ժամանակէ՝ ի վեր մտածած ալ չունին. բայց այն աշխարհը ասոնց տեսակ տեսակ գործիքներուն ուժը բանի տեղ չդնելով անոնք ամէնը իր մէջը կը պարփակէ, անոնց վրայ կը դիտէ ինչպէս ըսինք. անոնք կը բռնէ եւ շատ անգամ ալ կը փորձէ. թէ՛ եւ իրենք չեն հաւատար:

Բայց ասոնց հասկըցածին պէս չը հասկընար արարածները կարծես Պոնէ, Հինէվրացի բրնեւելի փիլիսոփայն: Ըսար ըսածը նայինք:

"Ա՛ արմաւար եւ հոգեւոր կատարելութիւն
"ներուն ամենաբարձր եւ ամենաստորին աստիճան
"ներուն մէջ տեղը անհուն միջասահման աստիճան
"ներ կան: Այս աստիճաններուն իրար բռնելը մէկ
"ընդհանուր տիեզերական շղթայ մը կը կազմէ. ա
"մէն էակները իրարու հետ կը միացընէ. աշխարհ
"ները իրար կը կապէ. բոլոր գունդերը (աստղերը՝
"այս աշխարհս ալ մէկ տեղ) իր մէջ կը պարունակէ.
"Միայն մէկ էակ մը այս շղթայէս դուրս կը մնայ.
"եւ ասիկայ է անոնք ամէնն ստեղծողը":

Ա՛ նոնք ալ արարչութիւնը ասանկ կը հասկը-

միայն ուրիշ մոլորակներուն մէջ, այլ եւ անմոլար աստղերուն մէջ ալ կարելի է որ կենդանիներ գտնըւին. եւ լուսնին մէջ՝ որ մեզի ամէն աստղերէն մօտ՝ դիտակով նայելով մարդ ալ տեսեր են ըսող. Հղած է:

ձամբ ։ Ուրեմն ինչո՞ւ համար հիմակուան գիտութիւնը ասոնք ուզածին պէս կը կըարգադրէ եւ Աստուծոյ եւ մարդոց մէջ գտնուած միջին աստիճաններըը կը խափանէ իր խնդրովը ։

ԵՕԳՈՒԵՑԻՆ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՒ

ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ

(Շարունակութիւն*)

Ի ։

Սահմանադրութեան փափաքելի արդիւնքներուն մէկը այն պիտի ըլլար որ ինչ ինչ եւ իցէ վարչութիւն մինակ մէկ մարդու մը ձեռքը չձգուի . ամէն բան ժողովով եւ խորհրդով եւ մեծագոյն մասին հաւանութեամբը կամ քուէից առաւելութեամբ ընէն ։ Ս . Նրուսաղէմի միաբաններուն իրենք իրենց մէջ հինած եւ միակամ հաճութեամբ սարքագրած կանոններնուն

* Տե՛ս էջ 11 ։ 40 ։ 70 ։ 110 ։ 144 ։

ալ հիմը այս էր՝ որ տպեցին եւ կոստանդնուպոլիս
խրկեցին։ Սրբազան պատրիարքը տնօրէն ժողովոյ
մը նախագահ ըրեր էին. եւ ամէն բան նոյն տնօ-
րէն ժողովոյն իշխանութեանը տակը ձգեր էին. եւ
կամիջ անտուկին միայն պահպանութիւնը սրբա-
զան պատրիարքին յանձնելով՝ բանալին տնօրէն խոր-
հուրդին կուտային. որով սուրբ Հոգուոյն ինչ եւ
իջեր կողմն եկած եւ անտուկը մտած տակը միշտ
մէկ մարդու մը անձնահաճ կամքը մըսխուելու
վտանգէն ալ աղատ կըլլար։ Ազգային վարչութեան
ալ նայելիքները աւոնք էին. պատրիարքին ձեռքը
բացարձակ իշխանութիւն չտալ, եւ սուրբ Հրեւտաղէ-
մի տաճկը մասնաւորաց յափշտակութենէն ապահով-
ցընել։

Այս կանոններուս մէջ քանի մը պակաս բա-
ներ կային։ Տնօրէն ժողովը ո՛վ պիտի՝ ընտրէր՝ եւ
ժողովականները ցկեանս ժողովակա՞ն պիտի մնային,
եւ թէ որ պիտի փոխուէին նէ՝ ամէն մէկին պաշ-
տօնը ո՛րքան ժամանակ պիտի տեւէր, յայտնի գըր-
ուած չէր։ Նմանապէս նշանակուած չէր թէ պատ-
րիարքը վանճանելէն ետքը մինչեւ նոր պատրիարքի
ընտրութիւնը եւ յաջորդութիւնը ի՞նչ կերպով պիտի
վարուին. եւ պատրիարքի ընտրութիւնը ի՞նչպէս պիտի
ըլլայ. եւ պատրիարքը իրեն յատուկ ինչ պաշտօն
ունի։ Վանի մըն ալ նոյն սուրբ աթոռոյն յատուկ
արտօնութիւններ կային նշանակելու արժանի, ո-
րոնք նշանակուած չէին։ ինչպէս են աւագ լուսա-
րարին ցկեանս նոյն պաշտօնին վրայ անփոփոխ մնա-
լը. սուրբ աթոռոյն գործերուն համար Կոստանդը-

Յուստինոս փոխանորդ մը ունենալը եւ անոր յաջողած գործերը եւ Յ. պատիւ սուրբ Աթոռոյն անոր արուած արտօնութիւնները*. պատրիարքութեան ընտրուելու անձը ընտրուելու ատենը իրօք սուրբ Աթոռոյն միաբան ըլլալը. իր իշխանութեանը տակն եղած վիճակներուն տնտեսութիւնը. ինչպես են Յաֆա, Լիմէ, Լիթլէհէմ. Պէրութ, Շամ. Լատիպատոս եւ Կիպրոս. Եպիսկոպոսութեան արժանի տեսած անձը իր վկայականովը ուղղակի սուրբ Էջմիածին խրկելը՝ եւ այս բանիս համար Կոստանդնուպօլսի պատրիարքին հաճութիւնն առնելու կարօտ չըլլալը. Երուսաղէմի պատրիարք մը Կոստանդնուպօլսի պատրիարք, եւ Կոստանդնուպօլսի պատրիարք մը թէ՛ եւ սուրբ

* Այս արտօնութիւններուս մէկն է որ սուրբ Աթոռոյն փոխանորդը Կոստանդնուպօլսի պատրիարքական մայր եկեղեցին սուրբ պատարագ մատուցանելու օրը գաւազան կառնէ. որ ուրիշ վարդապետ չարուիր է. Պօլսի պատրիարքի փոխանորդին պատ. Ասիկայ անոր համար հոս յայտնուկ յիշեցինք, որ Գէորգ սբբազան պատրիարքին ժամանակը մէկ անգամ մը սուրբ Աթոռոյն փոխանորդին այս իրաւունքը չէր ճանչցուած. եւ երբ այս իրաւանցը պաշտպան կեցաւ՝ պատճառ տուաւ որ ետքէ րը Մ. Խնկոպին այս բանը յիշեալ փոխանորդին մէկ ամբարտաւանութեան եւ փառասիրութեան արդիւնքը երեւցընել ուզեց. բայց իր կամացը դէմ այն յայտնեց որ այն գաւազանի վիճակն ձեռացած ոսկակալութիւն մը՝ հիմակուան վիճակին, մանաւանդ փոխանորդ Սահակ վարդապետին սուրբ Երուսաղէմի պատրիարքութիւներուն կորդէն դուրս ձգուիլը յամառութեամբ ուզելուն՝ ղօրաւոր պատճառներուն մէկն է.

աթոռոյն միաբանն եղած ըլլայ՝ քանի՛ որ նոյն պատրիարքութիւնը վրան է նէ Երուսաղէմի պատրիարք չկրնալ ընտրուիլը. դուրսէն եւ ներսէն ա՛ եւ իջէ աշխարհական մարդ ինչ պաշտօնական անունով որ ըլլայ՝ սուրբ Երուսաղէմի մատակարարութեանցը եւ անտեսութեանցը չկրնալ խառնուիլը. եւ անանկնեբուն մինակ սուրբ Աթոռոյն ծառայութեանն ընդունուելիքը առանց հրամայուլական պաշտօն մը տալու, եւ թէ որ սուրբ աթոռոյն եկամուտներուն մատակարարութեանը համար կասկած ըլլուի, որպէս թէ անպէտ տեղը կը խարճուի, եւ դրամով բռունելու եւ ազգին պայծառութեանը պատճառ ըլլալու բաները ետ կը մնան, այսպիսի կասկածներու պատասխան տեղ որովհետեւ միաբանութիւնը պատասխանատուութեան տակ ինկած կըլլայ, անոնցմէ հաշիւ առնելու իրաւունքը որո՛ւ ձեռք ըլլալն ալ նշանակելու կը.

Ա՛ իաբանութիւնը այս կարեւոր պարագայներս իր չինած կանոններուն մէջ չէր դրած. եւ թէպէտ մասամբ իւիք կրնայ այս զանցառութեանս պատճառ բերուիլ այն՝ որ հին ժամանակէ՛ ի վեր ճանչցուած ըլլալով յատուկ կանոնագրութեան հարկ մը չկար, այսու ամենայնիւ պէտք էր որ ատոնք ալ գրի առնէին, որովհետեւ մինչեւ այս ժամանակս սուրբ Երուսաղէմի ներքին վարչութեանը կամ արտաքին յարաբերութիւններուն վրայօք կանոն մը ճանչցուած չէր բաց ՚ի երեք յօդուած կանոններէն, որ սրբասիշատակ Տ. Կարապետ Ա՛ղբենցի կաթուղիկոսը ժողովքով դրած եւ հաստատած էր 1726 թուին. որ

էին Ս. Սուրբ Երուսաղէմի պատրիարքը միաբանները մէկը ըլլալը ։ Ս. Սուրբ Երուսաղէմ պարտ եւ նաշէրը եւ ուրիշ ինչ եւ է կոչմամբ աշխարհական գործակալ չկարենալ եւ չընդունուիլը ։ Գ. Ա՛ի եւ նոյն անձ մի եւ նոյն ժամանակի մէջ Երուսաղէմի եւ Կոստանդնուպօլսի պատրիարքութիւն չընդունիլը ։ Սուրբ աթոռոյն միաբաններուն այս կանոնները շինել եւ ստորագրելէն ետքը Կոստանդնուպօլիս խրկելին՝ երբ անոնցմէ ասանկ բան մը ուզող չկար*, այն մըտքովէր՝ թէ որ փոխուելու կամ աւելցընելու կարեւոր բան մը կայ նէ՝ անօրինուի եւ իրենց խրկուի ։

Այդպիսի զանցառութիւններէն աւելի վարչութեան քանի մի անդամներուն աչքին զարնող զանցառութիւն այն երեւցաւ, որ Կոստանդնուպօլիս աշխարհականներէ բաղկացեալ քաղաքական ժողովէն կախում ունենալու բնաւ կէտ մը նշանակուած չէր. որով հոգեւորականներուն վրայ ձեռք ձգել ուզած գերագոյն իշխանութիւնին՝ սուրբ աթոռոյն միաբանութեան կողմէն չը ճանչցուած կըլլար ։ Ուստի այս կանոնները առաջնին առնելով իրենց մտքին մէջ տիրող գաղափարին տարմարցընելու կերպ խօթեցին. տնօրէն խորհրդի անդամներուն ընտրութիւնը ուզեցին որ միաբանութեան կողմէն ստորագրեալ տեղեկագրով մը Կոստանդնուպօլիս կեդրոնական վարչութեան (այսինքն քաղաքական ժողովոյն) խրկեն որ

* Կոստանդնուպօլսի կեդրոնական վարչութիւնը Ս. Աթոռոյն միաբաններէն անոնց վարուելու եղանակը սահմանի տակ դնող կանոն չէր ուզեր. որովհետեւ նոյնը ինքը չի՛ ելլար ձեռնամուխ եղած էր ։

վաւերացուի* ։ (յօդ. 5)։ Հատանգաւորաց դպրոցաց ունենայ՝ աղգային վարչութեան կողմէն արուած հիմնագրին համաձայն** ։ (յօդ. 7)։ Կալուած մը ծախելու համար միաբանութիւնը կնդրոնական վարչութեան հարցընելու է, (յօդ. 12)։ Իսկ անոր փոխադարձ՝ թէ վարչութիւնն ալ ինքնին Երուսաղէմի կալուածները ծախելու ձեռնամուխ ըլլալու չէ՝ նըշանակուած չէ՝ որ պէտք էր յայտնի նշանակուիլ։ որովհետեւ սուրբ աթոռը Կոստանդնուպօլսի մէջ եւ անմիջապէս ի Կոստանդնուպօլսի պատրիարքութենէն կախում ունեցող երկիրներու մէջ շատ կալուածներ ունի։ Տարեկան հաշիւը ստորագրեալ տումարով տարուէ տարի կեդրոնական վարչութեան ցուցընելու է (յօդ. 21)***։ Ս. Իաբաններուն պատրիարքութեան

* Թէպէտ կեդրոնական վարչութիւն ըսելով եկեղեցական կամ կրօնական ժողովները մեկէն կիմացուին բայց մենք ետքը պիտի տեսնենք որ քաղաքական ժողովոյ անդամներէն ոմանք կրօնական ժողովը բոլորովին իրենց ազդեցութեան տակն առնել եւ իրենց դործիք ընել կը խորհին։ Անոր համար միտակ քաղաքական ժողովը կը մնար վարչութեան ժողով։ կրօնականը առանց ձեռքին տակը իրրեւ խորհուրդ մը պիտի ըլլար ուսումնական եւ եկեղեցական եւ տնտեսական եւ դատաստանական խորհուրդներուն պէս։

** Այս հիմնագիրը ո՛չ մինչեւ այն ատենը եւ ոչ անկէց ետքն ալ մինչեւ որ բարձրագոյն դռնէն ազգային ահմանադրութիւնը անգործադրելի հրատարակուեցաւ։ մայրաքաղաքիս հասարակաց դպրատանց համար անգամ տրուած չէր հաստատուն կերպով։

*** Ասոր պատճառ կը ցուցընէ կանոնը, որպէս զի

ընտրած երէց անձինքը չհաւնելու մերժելու եւ ուրիշներ ուզելու իրաւունք մը իրեն կը յատկացընէ կեդրոնական վարչութիւնը (յօդ. 28). Թէպէտ Ս. Աթոռոյն միաբանները իրենց միաբանակիցներուն վարքը եւ բարքը կաստանդնուպօլիս բնակող վարչութեան անդամներէն աղէկ կրնան գիտնալ, որոց մէջ շատերը Ս. Երուսաղէմ ալ գացած չունին. ուստի այս կանոնը աղէկ հետեւութիւն չկրնար ունենալ, եւ խոովութեան պատճառ կրնալ ըլլալէքը ներկայ խռովութեանս մէջ իմացուեցաւ. որ երբ Ս. աթոռոյն միաբանութիւնը Սահակ եւ Յակոբ եւ Յասայի վարդապետները կը ցուցընեն կեդրոնական վարչութեան իրեւ պատրիարքութեան արժանաւոր, վարչութիւնը ասոնց մէջէն առաջին երկուքը դուրս ձգել կուզէ անպիտան պատճառներով, եւ տեղերնին ուրիշներ ընտրել տալու կամ անմիջապէս ինքն ընտրելու կելլէ: Անմիջապէս ինքն Երուսաղէմայ պատրիարքքցու ընտրելը նոր է. վարչութեան սահմանադրական անունով պարծող անդամներուն գործն է. որ ո՛չ իրենց սուրբ Երուսաղէմի համար չինած կանոնին մէջ կայ, եւ ո՛չ նոյն սուրբ աթոռոյն պատրիարք ընտրելու համար առաջուց ի վեր ի գործ դրուած սովորութեան մէջ: Ասիկայ հոս կը տիշեմք

կըսէ. Ս. Երուսաղէմայ ո՛ր եւ իցէ աստիճանաւոր միաս մի չպատահի. եւ հարստութիւնը ընդունայն սպառուելուն պատճառ չըլլայ»: Բայց մենք վերը տեսանք որ միաբաններուն չինած կանոնին մէջ պարտ առաջը ըստ բաւականին տունուած էր:

միայն այն ցուցընելու համար որ այս սահմանադրական վարիչները չէ՛ թէ միայն հոգեւորականաց վրայ, այլ եւ ազգային հին սովորութիւնները անօրինելու, վերցընելու, փոխելու մէկ գերիշխանութիւն մը ձեռք բերելու եռեւէ էին։ Այսպիսի ընթացքներուն վրայ խօսելու կարգը եաքն ալ կուգայ։

ԸՀԻՐՀԱԿՆԱՑ ԺՈՂՈՎԸ

Ի ԹԻՒՆ ՖՈՒՍ · 1861։

Օգոստ. 2ին համագումար ժողովը շուաբեցուց եւ սահմանադրականներուն այն մասը որ կուզէին եկեղեցին ալ սահմանադրական ընել եւ եկեղեցականներուն վրայ բացարձակ իշխանութիւն բանեցընել։ Քանի՛ որ եկեղեցականները օրինաւոր ժողով գումարելով նախնի ժողովներուն կանոններուն պահպանութեանը նախանձաւոր ոգւով կը սկսէին եւ արդարութեան եւ իրաւանց սկզբունքներուն մտադիր էին՝ այս տեսակ սահմանադրականները իրենց միտքը դրածնուն մէկն ալ պիտի չկրնային ծախողցընել. ո՛չ դուրսէն մէկը Երուսաղէմի պատրիարք կրնային ընել, ո՛չ Յակոբ եւ Յակոբ վարդապետները պատրիարքութեան ընտրուելու վարդապետներուն կարգէն դուրս ձգել առանց օրինաւոր պատճառի, ո՛չ Երուսաղէմի համար շինած կա-

Տունին բունել տալ եւ քաղցրնել. ո՛չ պատրիարքութեան ընտրուելու համար եպիսկոպոս բնտրուիլ, եւ ո՛չ այս խնդիրները որոշելու համար քուէ տակ ձգել։ Սոսկ յովք իրենց ազդեցութիւնը վտանգի մէջ կիմնար, կամ մանաւանդ մէկէն կ՚ոչնչանար. բայց այն ազդեցութիւնը միայն՝ որով եկեղեցական կարգաց եւ կանոնաց վրայ իշխելու ձեռնամուխ եղած էին։ Իրենք՝ ինչպես որ անկէց առաջ եւ ետքը ըրածներնէն կերեւի, սահմանադրութիւնն ընելով միայն այսպէս իրենց չինկած բաներուն խառնուիլը կիմանային, որ չէ՛ թէ միայն ազգային սահմանադրութեան յօդուածներուն՝ այլ եւ բոլոր աստուածային եւ մարդկային իրաւանց սկզբունքներուն եւ եւրոպացւոց ալ ընդունած կանոններուն դէմ էր, ուստի սահմանադրութեան հետ բան մըն ալ չունէին այս կէտիս մէջ*։ Սակայն իրենց մտացածին սահմանադ-

* Ամէն բարեկարգեալ տէրութիւն՝ կրօնական եւ քաղաքական կառավարութիւնները իրարմէ զատ ըլլալ հռչակած է. կրօնական նիւթոց վրայ կրօնական ատեան ունի առանձին, եւ քաղաքականէն անկախ։ Սահմանադրութիւնն ալ՝ որ Եւրոպայի հասարակապետական կանոններէն ժողվելով թարգմանուած է, ազգային կառավարութեան այս երկու ճիւղերը լմնամով իրարմէ զատած է, կրօնականին զատ գործ եւ պաշտօն եւ պարտաւորութիւն ցուցընելով. միանգամայն եւ յայտնած է որ կրօնական ամէնէն վերինագոյն ժողովն վեր կը ճանաչէ միայն արարատեան մայր աթոռը, որով երբ համագումար եկեղեցական ժողովով բան մը վճռուելու ըլլայ՝ եւ քաղաքական վարչութիւնը անոր դէմ բողոքելիք ունենայ նէ՝ քնապես արարատեան մայր աթոռոյն դիմելու է,

թուիլը ասով հիմն ի վեր կը կործանէր։

Ուստի քանի մի հոգի՝ որ օգոստ. Զին ժողովոյն վճիռն աւրելէն իրենց մէկ օգուտ մը ունեցած կամ յուսացած պիտի ըլլան, խորհեցան մէկ նորելուկ ժողով մը ընել, եկեղեցական հմտագոյնները ժողովքին դէմ եկեղեցականներէ եւ աշխարհականներէ բաղկացեալ ընդհանուր անունով ժողով մը. բայց անանկ ժողով մը՝ որուն մէջ եկեղեցականները քուէ տալու իրաւունք չունենալնուն համար լսկ աշխարհական ժողով մըն էր*։ Ահա որ այս ինքնահնար ընդհանուր ժողովին մէջ եկեղեցականներէն քանէ ոչէին նէ՝ սահմանադրութեան հակառակ պործած ըլլալնէն զատ աշխարհական մասին ուզածը պիտի ըլլար անշուշտ. որովհետեւ ընդհանուր ժողովոյ մէջ եկեղեցականք զատ քուէ չեն ձգեր. ամէնը մէկ տեղ կը ձգուի, եւ աշխարհականները շատ

* Ընդհանուր ժողովներու մէջ եկեղեցականները անդամակից նուիրուած են սահմանադրութեան մէջ, (յօդ. 9). եւ ընդհանուր ժողովը օրինաւոր նիստ միայն կրնայ ունենալ երբ երեսփոխանները մեծագոյն մասը ներկայ ըլլայ (անդ. յօդ. 10). եւ սպգին դործերը՝ ազգին կողմէն երեսփոխանութեամբ պիտի կատարուին (յօդ. 11). ուստի ազգին կողմէն երեսփոխան չընտրուածները ինչ եւ իցէ բանի մը որոշման համար քուէ չեն կրնար տալ, եւ Թէպէտ ընդհանուր ժողովոյն դիւանը իրենց ներկայութիւն մը ըրած անդամակիցներէն ալ քուէ առնելը, բայց սահմանադրութեան դէմ եղած գեղծումներէն մէկն ալ այս էր, որուն դէմ քանի մի անգամ բողոք ալ եղաւ։

ըլլալով քուէին բազմութիւնն ալ ՚ի հարկէ անոնց կամացը կողմը կորոշէ։ Այս նկատմամբ՝ եկեղեցական համագումար ժողովոյ մը վրայ ընդհանուր ժողովով չէր կրնար քլլալ։

Ասկէց զատ, քաղաքական ժողովը իր դիւանովը մէկ տեղ՝ իր գործողութիւններն ՚ի կախ թողուլը պատրիարքին իմացուցած էր. յուլ. 21ին խրկած նամակովը. ինչպէս որ ասկէց առաջ իմացուցած էինք. եւ այն ՚ի կախ ձգուլուն սահմանն էր պատրիարքարանի հետ յարաբերութիւնին կտրելնին, որ մինչեւ չնորոգուէր նէ՝ իրենց գործն ալ կախ պիտի մնար։ Որովհետեւ այս համագումարէն ետքը ժողով գումարելու հեղինակութիւն կանենային միայն սրբազան պատրիարքը, եւ ընդհանուր ժողովին ատենապետը, եւ կրօնական ժողովին ատենապետը։ Սակայն համագումարէն ետքը ընդհանուր ժողով գումարելու հրաւէրը քաղաքական ժողովոյն ատենապետին ստորագրութեամբը կը հրատարակուի *. Եւ այս է հրաւէրի տոմսակին պատճէնը,

* Մէկ պարբերական Թերթ մը, Արեւելեան դարը. կը ծանուցանէ Թէ այս հրաւէրի Թուղթերը առաջ ընդհանուր ժողովոյ ատենապետ յարգի Սեր Վիչէն էֆէնտիին ստորագրութիւնովն է եղեր. եւ յիշեալ էֆէնտիին նոյն իսկ հրաւէրի տոմսակներըն ապուռած գործարանը երթալով երբ կը տեսնէ որ իր անունն ալ կը պատռէ ապուռածներուն վրայէն իր ստորագրութիւնը, եւ կը պատուիրէ որ իր անունը չէրրուին։ Անոր վրայ խորհրդակցելով քաղաքական պատարեալ ժողովոյն դիւանին ստորագրութիւնը դրնել կորոշեն. այսինքն խորհրդակցութեամբ որոշածնին ալ այսպէս անձնորոշ բան մը կըլլայ։

" Ա Ճ ա պ ա տ ի ւ Տ Է Ր .

" Ազգային ժամանադրութիւնը եւ ազգային
" վարչութեան պատիւը վտանգի մէջ ըլլալով՝ քա-
" ղաքական ժողովը հարկ կը համարի ազգային օ-
" րինաւոր ընդհանուր ժողով գումարել այս ամենա-
" ծանր խնդիրը անոր ատեանին ներկայացունելու
" համար :

" Ասոր ժամանադրութեան 13երորդ յօդ-
" ուածին համեմատ* կը հրաւիրեմք զձեզ որ ազգա-
" սիրաբար վաղը շաբաթ . 5 օգոստ , ժամը 4ին
" գ Է յ օ ղ լ ու սուրբ Լերորդութեան եկեղեցւոյ բակը՝
" Վարեկեան վարժարանը գալու շնորհ ընէք , հրաւ-
" իրացս առմամբ հետերնիդ առնելու ջմուռնալով :

4 օգոստ . 1861

Ա պ ե ն ո ր ի ք Ա պ ե ն ա կ ե ա
Ս . Ա Ս Լ Ա Ն Ե Ա Ն Գ . Մ Ա Ր Կ Ո Ս Ե Ա Ն :

* Սո՛ւտ . որովհետեւ ո՛չ նոյն յօդուածը եւ ո՛չ ամանադրութեան ո՛ր եւ է յօդուածը՝ պաշտօնը
՝ի կախ ձգող ժողով ի մը ատենապետին ընդհանուր
ժողով գումարելու արտօնութիւն չտար . կրնար ըլ-
լալ որ քաղաքական ժողովը պաշտօնն ՝ի կախ թողած՝
միայն պատրիարքին եւ պատրիարքարանին հետ յա-
րաբերութիւնը կտրելով ուրիշ տեղ ընդհանուր
ժողով գումարեր ըստ ամանադրութեան (յօդ. 138)
բայց այս անպատիւը ընդդէմ ամանադրութեան
ըլլալուն մէկ պատճառն ալ հրաւէրի ստորագրու-
թիւնը քաղաքական ժողովոյն ատենապետէն ըլլալն
է , որ այս պաշտօնը պիտի չկրնար վարել մինչեւ որ
պատրիարքարանի հետ յարաբերութիւնը չնորոգեր :

Տոմսակին վերջին խօսքը, որով կըսէ որ հըրաւէրի տոմսակը հետերնին առնեն հրաւիրեալները, գուշակել կուտար որ ժողովատեղւոյն մէջ հրաւիրուած մարդ պիտի չընդունէին. եւ որպէս զի այս տնօրէնութիւնին չաւրուի՝ տեսչութեան զինուոր պիտի կայներ ընէին դուռը որ առանց տոմսակի եկողը ներս չթողու. անոր համար տոմսակը հետ առնել պէտք էր։ Ասիկայ հոս կը սիշենք ու կանցնինք՝ պատմութեանս կարգին պէտք ըլլալու տեղը կայ։

Տոմսակիս մէջ ընդդէմ սահմանադրութեան բան մըն ալ կը նկատէ ուշիմ ընթերցողը եւ սահմանադրութեան կանոններուն հմուտ եղողը. եւ է այս. որ սահմանադրութեան 133 յօդուածին վերջին հատուածը կըսէ. " ընդհանուր ժողովին գու-
" մարվելու օրը լրագրի միջոցով պէ՛տք է ծանուցվի
" գոնէ երեք օր առաջ ". հրաւէրին տոմսակը ձեռք գալու ժողով ընելու կը հրաւիրէ. իսկ սրբազան պատրիարքին խրկած հրաւէրնին. (վասն զի անոր ալ հրաւէր մը խրկելու յանդգնեցան), նոյն իսկ ժողովին օրը գրուած էր։ Յայտնի է որ՝ մէկ օր ետքը ըլլալու ժողովոյն հրաւէրը օր մը առաջ գրուի նէ՝ լրագրի միջոցով հրատարակուելու ժամանակ չմնար։ Եւ այսպէս քաղաքական ժողովոյն այս անդամները սահմանադրութեան չհնուածոյն քարերը մէկիկ մէկիկ քակելու կաշխատէին՝ եւ ըրածնին ոամիկը չհմանալու միջոց բռնած էին սահմանադրութիւնը ջանքի ճիշ պօռալը։

ԽԸՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

ԱՂՈՒԻՍ

(Շարունակութիւն եւ վերջ*)

Կորին վհատութիւնը այս ըսածին հաւանութիւն տուաւ։ Ցիրուի քիչ մը սպասելը վայելուչ էր։ Ուստի հարկ եղաւ որ Հայնէքէ իր մեղքերը ապաշխարելու եւ ըրած չար գործքը ժողովուրդին մոռցընել տալու համար հեռու տեղ մը ուխտագնացութեան երթայ։

Այս գթութեան գործքը առնային վրայ չար ազդեցութիւն մը ըրաւ. մանաւանդ Լսէնկուին եւ Պռուն այնչափ տրանջեցին որ վերջապէս լանտ դըրուեցան։

Ա՛ւս օրը, Հայնէքէ փայտ մը եւ պարկ մը առաւ, եւ գնաց իր ճնաս բարուվները չարգութեամբ թագաւորին եւ թագուհիին ընելու։

— Կ՚ախնեացս վրայ երդում կ՚ընեմ որ, ըսաւ թագաւորը, շատ կը վուխտաս կոր։

— Տէ՛ր, իմ հոս կենալս հիմայ վհատութեանդ համար աղմուկ հանել տալու պատճառ մըն է։ Ասոնցմէ զատ պէտք է որ ուխտս շուտով կատարեմ, եւ ետքը ըրած խոստմունքս։

* Տե՛ս հրեա 3, 15, 124։

Բոլորովին անվստահութենէ ազատելու համար Լամբէ նասլատակը եւ Պէլլին խոզը հետը առաւ։ Կեղծաւորը անոնց դէմ սոսկալի ոմն ունէր։ Ուռածքինը արդէն զինքը մատնած էր, եւ երկրորդը իրեն դէմ եղած սաստիկ գատաստանին ժամանակը ցուցըցած էր։ Վաղուց խօսքերով, գիրենք մինչեւ Մալբէոնի դիտանոցը տարաւ։ Հոն գացին նէ Իայնէքէ ըսաւ որ Պէլլին կանաչ մարգագետնին վրայ արածի եւ Լամբէ դայ իւր կինը բարեւէ։ Այս ազալի ժամանակը ի՞նչ անցաւ։ Պէլլին կարծեց թէ ուղղմելի ձայներ կը լսէ։ Հետաքրքրութեամբ ներս պիտի մտնէր, յանկարծ Իայնէքէ տեսնուեցաւ, խնդուած երեսով, եւ ձեռքը բաւական ծանրացած պարկով մը, եւ ըսաւ թէ թագաւորին համար օգտակար նամակներ կը պարունակէ։ Պէլլին զարմացաւ։ Իայնէքէ կըսէր թէ բանը տէրութեան մեծ խորհուրդի մը վրայ է։ Իրեն թախանձանօք պատուիրեց որ պարկը չբանայ, որովհետեւ թագաւորին հետ մեծ բանած կապով մը բակուած էր։

Պէլլին փութով պալատը գնաց։ Թագաւորը պարկը բացաւ, եւ . . . զարմանալի՛ բան . . . խեղճ Լամբէին գլուխը գտաւ։

— Թագաւորը որչափ խայտառակեցաւ այնչափ ալ բարկացած գոչեց։ Կեցի՛ր դուն, չար Իայնէքէ, ես քեզ մէյ մ՚ալ ձեռք կը ձգեմ։

Շիրսւի թագաւորի մը համար զուարճալի բան չէր այսպէս բոլորովին խաբուիլը։ Վէտք եղաւ որ թագաւորը ամօթէն եւ տիրութենէն հիւանդ պառկի։ Բայց ընձառիւծը զինքը իմաստուն խրատներով մը-

խրթարեց։

— Կըսեր թէ, առաջ պէտք է որ Խաչկուիին եւ Պոռնի աղատութիւն տաս, եւ իրենց բանտարկելութեան ընտսը լրցընելու համար մատնիչ Պէլլինը ձեռքերնին տաս, որ այսպիսի պատգամաւորութեան մէջ ինկաւ։ Ետքը ամենս ալ Յայնէքեի դէմ կերթամք։

— Շա՛տ աղէկ ըսիր, ըսաւ Թոփալեանը։

Պէլլին պարապ տեղը կը գոչէր։ Երբը եւ գայլը բացարձակապէս ուզեցին որ անիկայ իրենց առաջնին ճաշին ժամանակ պատրաստեն։ Ետքը աղուէսին դէմ ինչ ընելիքնին խորհելու համար մէկ տեղ ժողվուեցան։

Կոմիսէոթ ամենն ալ մտիկ կընէր։ Նաճանները գինքը շատ սոսկացուցին։ Ուստի գնաց Յայնէքեի իմացընելու թէ Թոփալեանը բոլոր իւր հըպատակները խորհրդի պիտի կանչէ եւ քու արիդ քեզ պաշարելու պիտի գայ շատ մը մարդոցմով։

— Ո՛իայն այսչա՛փ, հարցուց Յայնէքէ, ամենեւին մի վախնար։ Ետեսնը շատ, աղէկ կընայ խորհուրդ տալ, բայց երբ բանը որոշում տալու եւ մանաւանդ գործելու կուգայ, այդ ուրիշ բան։ Ա՛աշնի՛նք, սիրելի՛ ազգական։ Մա աղաւնիներուն պըղտիկ ոսկորները կրծէ, կէս մը կաթ է եւ կէս մը արիւն, բերնիդ մէջ կը հալին։ Ա՛աշէն ետքը հանդըստութեամբ կը քնանամք, եւ թէ որ կուզես նէ վաղն առաւօտ ատոր վրայ կը խօսիմք։

Ամեն բան աղէկ մտածելէն ետքը, Յայնէքէ ամենէն անհաւատալի կողմը բռնեց։ Ա՛ամբայ ելաւ,

եւ յանկարծ թագաւորին առաջն ելաւ։ — Ի՞նչ է այս, ըսաւ, կիմանամ թէ Պէլլին մատնիչը խեղճ Լամբէն սպաններ է, եւ ինծի կ'ամբաստանեն, Օրպարտիչներս յայտնելու համար պէտք է որ ուխտապնդութիւնս խափանեմ։

— Թագաւորը բարկութեամբ, միանգամայն մեծ զարմացմամբ ալ աւելի լսել չուզեց եւ գոչեց, Ի՞նչ համարձակութիւն է որ այդպէս աղբայ եւ ճանկ կը ցուցընես։ Նէ իւր բնակարանը գնաց։

Թագուհին իւր ընկեր կնիկներէն առաջինին. այսինքն կապիկին, Հայնէքէի բարեկամին հետ մըտերմութեամբ կը խօսէր կոր. Թագահին խելացի մարդոց բնական միտում մը ունէր. "— Կապիկը կըսէր, ատոնցմէ քիչ մարդ կայ, եւ բոլոր խեղթերը անոնց որոգայթ կը լարեն։ Ընաստն ըլլալուն համա՞ր մի աղէկ է։ Պուռն, Խէնկհին պիտի գթա՞ն այնպիսի որսի մը որ կրնան յափշտակել։ Հայց անոնցմէ մէկն ալ այսպիսի վտանգաւոր ժամանակ մը ո՞վ Հայնէքէի ասանկ բարակ խորհուրդ կուտար։"

— Նէ ճամբայ ելլելով, հին եւ նոր պատմութիւնը ինչ գաղափար ունի այս սրամիտ աղուէսներուն վրայ, որոնք շատ փորձեր ցուցցին հօրմէ տղոց անցնելով ջըհեղեղէն ի վեր նէ՝ տիկին կապիկը պատմեց։ Թագաւորը մտապրութեամբ մտիկ կընէր եւ խնդալը չկրցաւ բռնել։ Ա՛հ մարի՛ս, մէկն ալ առիւծին ուժը եւ թագաւորական ցեղէ ըլլալը չհակառակիր։ Հայց զօրաւոր ըլլալը բաւական չէ։ Որ ցեղը ատեանին այսպիսի վնաս պաշտօնեայ եւ ճարպիկ քաղաքագէտ եղած է։ Ասոնցմէ եօթը, ոսկինե-

թուն աղալակին տեղի տալը կենդաղագիտութիւ՛ն է մի եւ այնպիսի ընտանիքի մը թշնամի ըլլալը, որ օգտակար հնարքներ դտնելու շատ ճարպիկ եւ խելահաս է։ Թէ որ Այնէքէ պզտիկ բարոյականութիւնը չունէր նէ՝ գոնէ մեծը ունէր։

Վերջապէս Այնէքէ դառը վաստկեցաւ։ Սակայն տէրութեան իրաւունքը կը պահանջէր որ խոհեմութիւն բանեցընէն։ Այնէքէի թշնամիները ամբաստանութիւնը ՚ի մ՚ալմրիկ ըրին։ Վերջապէս որոշուեցաւ որ այս վէճերը մենամարտութեամբ լմնան։ Ասկնկոին, սրամտութենէն յափշտակուելով եւ համոզուելով որ Այնէքէն զօրաւոր է, խնդրեց որ թշնամին հետ ինքն մենամարտի։ Մենամարտութիւնը հաղիւսաւոր եղաւ։ Երկու պատերազմողները հաւասարազօր էին։ Ընտաւննէքրուն աղնուապետութիւնը վերցընելու գրաւներ դրին որ ճշմարիտը ըսելով, Այնէքէ շատ կը վախնար կոր։ եւ քիչ մնաց Ասկնկոինէն կսպաննուեր կոր. բայց աղէկ խորամանկութիւն մը միտքը եկաւ։ Պոչը թըրջեց, աւազին վրայ քսկռտեց, եւ մենամարտութեան կրակոտ ժամանակը իւր հակառակորդին աչքերուն ցարկաւ, որ կուրանալով, շիոհենելով յաղթուեցաւ եւ պարտութիւն խոստովանեցաւ։ Թշմանկները զարնուեցան, եւ Այնէքէ յաղթող հրատարակելով, պատուեցաւ եւ տէրութեան բարձր աստիճաններու հասաւ։ Խորամանկութեան եւ ուժին վերջին միաւանութիւնը այսպէս լմնցաւ։ Սկիզբ ետքը այս ժողովուրդին գլուխը ծռել, հնազանդիլ եւ վճարել հարկ եղաւ։ Ինչ ըսես, անասուն են։

Ինչպես որ ծայրանի է, մարդոց մէջ բոլորովին հա-
կառակն է։

ԱՇԱՏՆՈՂ ՍԻՐԱԿ ՄԸՐԱԾ Ը

ԿԱՏԱԿԵՐԳՈՒԹԻՒՆ

Աստուղը։— Դահի՛ճ, ամէն անգամ երկու ժամ դուռը զարնելո՞ւ է։

Դահճապետը։— Տէ՛ր, պարտէզը կ՚աշխատէի կոր. ուռնակին ձայնը լսելուս պէս ոչնպիսի արագութեամբ վազեցի՝ որ ճամբան ինկայ։

Ա. — Ըստուած տար որ մէկ տեղդ կոտրէր. շուն. բայց ինչո՞ւ դուռը բաց չես ձգեր։

Ն. — Դեռ երէկ էր որ այդ բանին համար գլես ծաստեցիր։ Դուց ըլլայ ալ նէ կը սրդոզիս բաց ըլլայ ալ նէ. ի՛նչպէս ընեմ ես ալ չգիտեմ,

Ա. — Ինչպէս ընե՞լ. վա՛տ։

Ն. — Արեմն տէ՛ր իմ, դուրս նլած ատենդ դուռը բաց ձգելը կուզե՞ս։

Ա. — Չէ՛։

Ն. — Ապա գոց ձգե՞լ։

Ա. — Չէ՛։

Ն. — Բայց ասոնց մէկը ընել անհրաժեշտ հարկաւոր է. տէ՛ր իմ։

Ա. — Ա՛ն անենչ քին նայեցէ՛ք, դեռ լայ կուտայ։

Ն. —Իրա՛ւ որ բանաւոր ըլլալուս շատ կը բարկանամ։

Ա. —Լուռ պիտի կենա՞ս։

Ն. —Տե՛ր. լեզուս կտրել տալու է. բայց պէտք է որ դուռ մը կամ բաց ըլլայ կամ գոց։ Ընտրէ՛ տեսնեմ ինչպէս ընելու է։

Ա. | Հազար անգամ ըսի քեզի, անզգա՛մ. կուզեմ որ դուռը . . . կուզեմ որ . . . բայց տե՛ս՛ք սա սահակը. ինծի գալ եւ հարցմունքներ ընելը քեզի պէս ծառայներո՛ւն ինկեր է։ Չա՛ր ա՛նըզգամ, անշուշտ քեզ պակասութեան մը մէջ պիտի տեսնեմ. եւ այն ժամանակ կը զգուցեմ թէ դուռը ինչպէս կուզեմ որ ըլլայ . . . սանդուխը աւլեցի՛ր։

Ն. —Այո՛, տէր. վերէն մինչեւ վար։

Ա. —Խակն ալ աւլեցի՛ր։

Ն. —Ա՛հ որ այսպէս աղբ մը գտնես . . . .

Ա. —Ընանկ է նէ ջորին ջուր խմցընելու չտարի՛ր։

Ն. —Դրացիներուն հարցո՛ւ, տէ՛ր. անոնք իմ անցնելս տեսան.

Ա. —Ո՛րսակ ատի՛ր ՝

Ն. —Գուլխէլմանն ալ հոն էր անոր հարցո՛ւ։

Ա. —Գուցէ ջընայգնայի ամաններր ըսած տեղս չտարիր։

Ն. —Ընոնք տեղը տանելէս ետքը պարապ ամաններն անգամ եա բերի։

Ա. —Ընշուշտ նամակները նամակատուն չէ տարիր։

Ն. —Տե՛ր. ձմարիա կըսեմ. չտանէ մոքէս

անգամ չանցաւ։

Ս. —Ինձի տասն անգամ ըսած եմ որ քնաքրիդ ձայնը չլսեմ, բայց դեռ այս առաւօտ կը...

Ն. Այս առաւօ՞տ։ Ո՞րտեղ չգաներ որ երէկ կատր կատր ըրիր։

Ս. —Կարծեմ դեռ պարտէզին ճամբան չչիտկեցիր։

Ն. —Չէ թէ չիտկեցի՝ այլ մաքրեցի ալ. տակէ գատ ճամբաները աւելի, երեք արտ փորեցի, եւ չորրորդն ալ լմննալու վրայ էր՝ մէյ մ՚ալ դուն դուռը զարկիր։

Ս. —Այս պ՚ինդլուխ մարդը կորսընցընելու է։ Ինաւ ծառայ մը ինծի ատոր չափ բարկացուցած չունիր։ Ա՚ամբելու է. եթէ ո՛չ՝ օր մը զիս բարկութենէն մեռցընել կուտայ։

Այս խօսքերը ըսելով ծառան վրնտեց։

ԸՅԼ ԵՒ ԸՅԼՍ

Ոչխարներուն գանէմ ու անոնց երեսները կ՚օրհնեմ։ Կ՚օրհնեմ գերմանացի հեղինակը մարդկային զգայութիւններուն ոմանց վրայ երեւցած արտաքոյ կարգի դիւրագրգռութիւնը կը պատմէ. որով ուրիշներուն անծանօթ եւ անգիտելի բաները միայն իրենց վրայ ըրած ազդեցութիւնովը կ՚իմանային։ Մարկայ զգայութեան գործառոյթներուն մէկ մասնաւոր տրամադրութեան կոչտայ. եւ օրինակ կը բերէ կատուն եւ ուրիշ կենդանները՝ որ գիշերը յստակ կը տեսնեն. թէպէտ մարդը չկրնար տեսնել։

Այսպիսի տրամադրութիւն ունեցող մարդիկ՝ կըսէ Կէօրրէս, երբ քաղաք առեւտրի այնպէս տեղ մը անցնին ուր գետի տակէն չուրի ձամբայ կամ ածուխի կամ աղի հանք կայ, գործարաններուն արտաքոյ կարգի բան մը կըզգան։ Կէննէգ՝ աղհանքի վրայէ անցած առենը բերնի լեղութիւն մը կըզգար։ Ընֆօսսի ծծմբային ջուր պարունակող գետնի վրայ կոխէր նէ՝ ոտքերուն վրայ ղգալի տաքութիւն մը եւ լեզուին վրայ թթուութիւն մը կ՚իմանար. որ փըտած ցեխի կը նմանցընէր. իսկ հանքային ածուխ պարունակող գետնի վրայ կոխած առենը իրեն անանկ կուգար որ ոտքերը վար կը քաշէն։ Խալբրունի եւ Գիանքինա Ընքուարինի, երկուքն ալ Խտալիայի Ընկնելիա փոքրիկ քաղաքէն, երբ էլէքտրականութիւն

ունեցող հանք պարունակած գետնէ մը անցնելին նէ ոտքերնին կը տաքնար եւ ծունկերնին կը քաշուէր։ Իտալիայի Իմաչէնսա քաղաքի բնագիտութեան ուսուցիչը Վալտինի՝ ծոյն դիպուածին մէջ մէկ բան մը կիմանար որ ոտքերէն վեր քալելով բաղուկը եւ ձեռուընները կուգար ձեռքի ցաւալը (չուպուլաը) կը շարժէր։ Նոյնպէս եկեղեցական աստրերկրեայ հանքի մը վրայէ Ֆրիայլի անուն մէկը անցած ատենը գլխու պտոյտ եւ սրտի ցաւ կըզգար։ Նոյն դէպքին մէջ հռոմայեցի Նուվանի ուսուցիչը ոտքերուն վրայ մըրջնիւն քալելու պէս բան մը կըզգար։ Ինչ որ Ընճէլօ Մոզէդդի բարմացին աստրերկրեայ ջուրի երակի մը վրայէ անցնէր՝ աղիքներուն մէջը քաղիի կրկըոց մը կը պատճառէր, որուն ձայնը քովիններն ալ կըլսէին։ Ուրիշներ ալ կային որ իրենց զգայարանացը հետ տարաբերութիւն ունեցող բանի մը վրայէն անցնէին նէ՝ զարնելու կամ ուրիշէ զարնուելու պէս բան մը կիմանային։ Ինչպէս էին կատարինէ Պայդլէր Ռուդկովի կօգլնայն Վինէն. որոյ կարողութիւնը փորձով երեւան հանեցին Էիրըընմայըը, Ինպէլ, Ջ. Օքքէ եւ Օքըն՝ Ինչ կինը գետնի տակի ջուրը կամ երկաթի կամ ածուխի հանքը կըզգար. Գաճի մէկ երակ մը գտաւ, եւ այս երակներուն դէպ ի ո՛ր կողմը երթալը՝ եւ խորութիւններն եւ ուժերնին չափեց։ Ինչ հանքի մը պատճառով երկու գիշեր չկրցաւ քընանալ. նոյնը պատահեցաւ նա՛եւ Կրիշտն գաւառը անդիկ պարունակող գետնի վրայէ անցնելով։ Ինչպէ ստորերկրեայ ջուրերը թէ որ վազուկ չըլլային չէր իմանար։

Պուի գաղղեացի կրօնաւորն ալ հետեւեալը կը պատմէ։

Սալօյայի Համպերի քաղաքին թաղաւորական տէլէֆին մէջ ինքը անձամբ 1832ին մէկ թոշակաւոր աշակերտ մը տեսեր է, տղայ մը, որ ուղղակի ոտքին տակը ջուրի աղբիւր գտնուէր նէ գեանին մէջ՝ որոշակի կիւմանար։ Այս տղան՝ որ սարսին գառէն էր, վարժապետին աղաչեց որ տեղը փոխէ. տակէն ջուր կանցնի եւ ձիս անհանգիստ կընէ ըսաւ։ Վարդապետին նէ ըսաւ որ տակաւին շատ պզտիկ էր տղան՝ որ այս կարողութիւնն ունենալը տեսնուեցաւ վրան. բայց աղաչեց որ գաղտնիքը դուրս չհանեն. չըլլայ որ ուրիշ տղոց ականջը հասնի, եւ այս տղան նեղեն։ Տալպի կրօնաւորը որ այն դպրոցին տնօրէնն էր եւ այն օրերը շէնք մը շինել կուտար, տղան այն շէնքին մօտ լաց տեղերը պտրտելու հանեց, որպէս զի ջուրի ստորերկրեայ աղբիւր մը գտնէ։ Տղան շատ մը տեղ ցուցուց. եւ մէկին համար ալ ըսաւ թէ շատաջուր է. եւ շատ խորունկ ալ չէ՛. փորեցին եւ ջուրը գտան. եւ այս ջուրն է այն շէնքին մէջ գործածուածը։